

УДК 378.147 : 358.4

Ольга Марченко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри вищої математики
Харківського університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба

ФОРМУВАННЯ АКМЕ-ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВІЙСЬКОВОГО ФАХІВЦЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності акмеологічного підходу до проблеми розвитку особистості майбутнього військового фахівця. Подані результати теоретичного і емпіричного дослідження щодо реалізації акмеологічного підходу до розвитку особистості в освітньому середовищі. Акмеологічне освітнє середовище у вищих військових навчальних закладах схарактеризоване як джерело можливостей особистісного зростання та професійного становлення майбутнього військового фахівця. Акме-особистість курсанта схарактеризована як така, що має потребу в саморозвитку, реалізації свого творчого потенціалу та усвідомленні себе суб'єктом можливих самозмін на краще. У структурі акме-особистості виокремлено мотиваційний, акціональний, рефлексивний компоненти. Зроблено висновок про те, що з позицій акмеологічного підходу якість професійної підготовки військового професіонала оцінюється за зовнішнім (продуктивність) та внутрішнім (задоволеність) показниками.

Ключові слова: вищий військовий навчальний заклад, освітнє середовище, акмеологічний підхід, курсант, акме-особистість, мотивація досягнень, кар'єрне зростання, емоційна стійкість, рефлексія.

Цель статьи заключается в обосновании целесообразности акмеологического подхода к проблеме развития личности будущего военного специалиста. Представлены результаты теоретического и эмпирического исследований относительно реализации акмеологического подхода к развитию личности. Акмеологическая образовательная среда высших военных учебных заведений охарактеризована как источник возможностей личностного роста и профессионального становления будущего военного специалиста. Акме-личность курсанта охарактеризована как личность, обладающая потребностью в саморазвитии, реализации своего творческого потенциала и осознания себя субъектом возможных самоизменений к лучшему. В структуре акме-личности выделены мотивационный, акциональный, рефлексивный компоненты. Сделан вывод, что с позиций акмеологического подхода качество подготовки военного профессионала оценивается по внешнему (продуктивность) и

внутреннему (удовлетворенность) показателям.

Ключевые слова: высшее военное учебное заведение, образовательная среда, акмеологический подход, курсант, акме-личность, мотивация достижений, карьерный рост, эмоциональная стойкость, рефлексия.

The purpose of the article is the rationale acmeological approach to the development of future military specialist. The results of theoretical and empirical research on implementation acmeological approach to personal development in the educational environment. Acmeological educational environment in higher military educational institutions has been determined as a source of opportunities for personal growth and professional development of future military specialist. Cadets' acme-personality has been determined as being in need of self-realization of his creativity and awareness of themselves subject to possible self-transformation for the better. The structure acme-personality singled motivational, active, reflective components. It is concluded that the acmeological approach from the standpoint quality professional military training measured by external (performance) and internal (satisfaction) indicators.

Key words: higher military educational institution, educational environment, acmeological approach cadet, acme, personality, motivation, achievement, career, emotional stability, reflection.

Постановка проблеми. Останнім часом посилилася увага науковців до проблеми формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ). Науковці наполягають на необхідності перетворення ВВНЗ в освітній простір, в якому максимально задовольняються особистісні, освітні, професійні, службові, кар'єрні запити суб'єктів освітнього процесу. Зазначене актуалізує акмеологічний підхід, який дозволяє приділити належну увагу розвитку особистості майбутнього військового фахівця.

Аналіз останніх досліджень. У процесі життєдіяльності в освітньому середовищі ВВНЗ курсант відчуває вплив різноманітних факторів на всі підсистеми особистості: 1) на фізіологічні характеристики через фізичні навантаження, побутовий дискомфорт, зміну режиму та раціону харчування; 2) на нервово-психічну діяльність через зміну ритму праці та відпочинку, групову ізоляцію, регламентацію всіх видів життєдіяльності, наявність факторів, загрозливих для безпеки життя, наявність зброї, військової техніки; 3) на психосоціальну сферу через входження у колектив військового підрозділу, засвоєння групових норм поведінки, зміну стилю взаємовідносин [1].

Зазначені чинники впливу вивчаються науковцями у контексті адаптації курсанта до умов армійського (В. Афанасенко), соціального (А. Капля), навчального (В. Ягупов), виховного (С. Левченко), інформаційного (А. Каленський) середовища у ВВНЗ [2–6]. Проте бракує системних досліджень, присвячених усебічному розвитку особистості в освітньому

середовищі ВВНЗ, зокрема з позицій акмеологічного підходу.

Мета статі – обґрунтувати доцільність акмеологічного підходу до вирішення проблеми розвитку особистості майбутнього військового фахівця в освітньому середовищі ВВНЗ авіаційного профілю.

Виклад основного матеріалу. Під освітнім середовищем у ВВНЗ будемо розуміти сукупність просторово-предметних, матеріально-технічних, соціально-психологічних, інформаційно-комунікаційних, санітарно-гігієнічних умов реалізації освітньої діяльності. За своєю природою освітнє середовище у ВВНЗ є локальним, штучним середовищем, сформованим для досягнення зовнішніх (підготовка фахівців військової сфери) та внутрішніх (особистісно-професійний розвиток майбутнього військового фахівця) цілей освітньо-професійного процесу.

Освітнє середовище може бути як підтримуючим, так і дискримінаційним щодо ефективності освітнього процесу, таким, що спонукає особистість до діяльності або гальмує особистісну активність, збагачує внутрішній світ людини або збіднює його (В. Буряк, Ю. Мануйлов [7; 8]). У цьому аспекті великого значення набувають як належна увага до педагогічних і психологічних аспектів формування освітнього середовища, так і попередня вихованість особистості, її «психологічна маса» (внутрішня стійкість особистості).

Виключно цінним у контексті нашого дослідження є теза харківської дослідниці В. Орел про те, що мету та засоби свого розвитку особистість визначає самостійно, тоді як його сенс, зміст, спрямованість, міра активності та продуктивності є похідними від інтеграції внутрішніх особистісних станів із зовнішнім впливом середовища. З урахуванням думки дослідниці ми стверджуємо, що освітнє середовище у ВВНЗ авіаційного профілю має стати для майбутнього військового фахівця джерелом можливостей його особистісного зростання та професійного становлення, основою для набуття професійної культури, індивідуального досвіду, високих соціальних стандартів, ціннісних еталонів і орієнтацій, простором для самореалізації та оформлення самоідентичності [9].

Акмеологічний (від давньо-грецького слова «ακμή» – вища точка, пік, вершина, апогей) підхід спрямований на забезпечення самовдосконалення особистості в освітньому середовищі, саморозвиток та просування майбутнього фахівця до *вершин* особистісного та професійного розвитку. Науковці характеризують досягнення військовослужбовцем власних вершин як успіх в навчальній діяльності та зразкове виконання воїнського обов'язку, гармонійний розвиток взаємопов'язаних характеристик військовослужбовця як індивіда, особистості, індивідуальності та суб'єкта навчально-професійної діяльності (Л. Рибалко, Е. Дуб [10; 11]).

У дослідженні ми спираємось на ключові методологічні положення класичної, фундаментальної та військово-прикладної акмеології стосовно відображення в освітньому середовищі ВВНЗ акмеологічних закономірностей як істотних, стійких зв'язків та взаємин курсанта з умовами набуття

фахової освіти та виконання військових обов'язків. Зазначені закономірності виявляються у внутрішніх стійких особистісних характеристиках суб'єктів освітнього середовища у ВВНЗ, а також притаманні більш широкій, відкритій системі, зокрема освітньому середовищу вищого військового навчального закладу [12].

З урахуванням наукових результатів О. Ганжи, В. Радула [13; 14], освітнє середовище можна вважати *акмеологічним* у тому випадку, коли внаслідок цілеспрямованої взаємодії всіх учасників освітнього процесу виникають об'єктивні можливості для актуалізації потреби в саморозвитку, реалізації свого творчого потенціалу та усвідомлення себе суб'єктом самозмін.

Тоді під *акме-особистістю* будемо розуміти особистість, що має потребу в саморозвитку, реалізації свого творчого потенціалу та усвідомлення себе суб'єктом можливих самозмін на краще.

У структурі акме-особистості майбутнього військового фахівця виокремимо мотиваційний, акціональний, рефлексивний компоненти.

Так, насамперед, акмеологічне середовище у ВВНЗ має забезпечити формування високої *мотивації* досягнень майбутніх військових фахівців, їхнє прагнення до успіху у фаховій освіті, самоосвіті, виконанні службових обов'язків. Під мотивацією будемо розуміти спонукання курсантів (студентів, слухачів) для досягнення цілей особистісного та професійного зростання, саморозвитку та самореалізації.

У контексті статті надзвичайно актуальними є результати дослідження Л. Олійника стосовно формування мотивації слухачів військового університету щодо досягання освітніх цілей як передумови підвищення ефективності процесу набуття фахової освіти. Автор слушно зазначає, що в умовах військового ВНЗ існує спокуса до негативної мотивації курсанта, яка базується на використанні методів тиску, які досить жорстко діють на курсанта ззовні та змушують його однозначно виконувати певні завдання та функції [15].

На наш погляд, більш продуктивною є внутрішня мотивація особистості щодо досягнень високої ефективності, позитивна за своїм характером. Внутрішня мотивація забезпечується, насамперед, наявністю інтересу до діяльності (або усвідомленням необхідності її виконання), метою діяльності, її змістом, почуттям задоволення від процесу та результатів діяльності. Забезпечення внутрішньої мотивації можливе на основі врахування потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, життєвих планів майбутніх військових фахівців. Зазначимо, що важливо узгодити мотивацію курсантів зі стратегічними орієнтирами керівництва ВВНЗ, його науково-педагогічного складу.

Серед способів забезпечення мотивації особистісних досягнень, прийнятих у педагогічній теорії та практиці, в умовах ВВНЗ дієвою є система прийомів посилення військово-професійної спрямованості фахової освіти майбутнього військового фахівця, вдосконалення особистісних якостей курсанта.

Зрозуміло, що підвищення вмотивованості на оволодіння певною військовою спеціальністю фахом має свою специфіку. Приміром, у ВВНЗ авіаційного профілю доцільним є проведення системи заходів, спрямованих на формування і розвиток військово-авіаційної професійної мотивації як в аудиторній (підсилення авіаційної військово-професійної складової у змісті, формах і методах організації професійної підготовки майбутніх військових фахівців авіаційного профілю), так і позааудиторній діяльності (зустрічі з ветеранами авіації, заслуженими військовими льотчиками, вченими та письменниками, що присвятили своє натхнення та діяльність авіаційній тематиці; факультативи з історії авіації; відвідування музеїв історії ВВНЗ, кімнат бойової слави військових частин, виставок діючої та перспективної авіаційної техніки; показові польоти під час авіаційних свят, демонстрація одиночних і групових парашутних стрибків, навчального катапультивання; соціально-психологічні практикуми, лекції, семінари і диспути; перегляд і вивчення воєнно-навчальних і художніх кінофільмів за авіаційною тематикою, читання художньої та мемуарної літератури та інші заходи). Залучення курсантів до історії авіації та героїчних подвигів льотчиків сприяє формуванню ідеалів, дає зразки мужності та стійкості, допомагає курсантам глибше усвідомити своє місце в житті, затвердитися у виборі орієнтирів і досягти вершин льотної майстерності.

Окрім того, виконання хоча б декількох польотів на навчальному літаку будь-якого типу на першому курсі навчання сприятиме підвищенню мотивації та продовженню фахової освіти в ВВНЗ та подальшій льотній діяльності [16].

В акціональному (діяльнісному) плані досягнення професійної акме-вершини майбутнього військового фахівця ми пов'язуємо, насамперед, з його кар'єрними домаганнями, що інтегрують кар'єрну причетність, кар'єрний інсайт, кар'єрну стійкість.

Так, *кар'єрна причетність* передбачає формування в майбутніх офіцерів елементів корпоративної військово-професійної культури.

Кар'єрні домагання зумовлюють прагнення до постійного самовдосконалення, розвитку в процесі професійної діяльності різної складності, пошук шляхів підвищення ефективності діяльності навіть за відсутності об'єктивних умов, самостійне створення цих умов.

Кар'єрна стійкість передбачає вольову та емоційну стабільність військовослужбовця у просуванні по службі [17].

Наші припущення підтверджують результати емпіричного дослідження, проведеного за проективною методикою. Так, 51 % опитаних курсантів сподіваються в майбутньому обіймати високу посаду, мати високе військове звання, гідний соціальний статус. Для 32 % респондентів життєвий успіх означає, насамперед, сім'ю, дітей, матеріальне благополуччя. 11 % курсантів пов'язують своє життя з участю у бойових діях. Лише 5 % курсантів не мають чітких соціальних перспектив.

Проведене ранжування з використанням принципу переваг дозволило

встановити такі значущі «якорі кар'єри» та їх сутнісні ознаки у сфері військової діяльності, як техніко-функціональна грамотність, менеджмент, служіння, виклик (змагальна потреба), що відображено в табл. 1 [17].

У рефлексивному (оцінному) аспекті формування акме-особистості в освітньому середовищі ВВНЗ оцінка якості підготовки військового професіонала з акмеологічних позицій враховує не лише зовнішні показники ефективності його діяльності (успішність, продуктивність), але й внутрішній стан задоволеності від результату діяльності, наявність стійкої мотивації до поступального саморозвитку.

Таблиця 1

Значущі риси «якорів кар'єри» військовослужбовця

«Якорі кар'єри»	Сутнісні ознаки
Техніко-функціональна грамотність	В міру засвоєння спеціальності виявляється сильна мотивація до визначеного типу роботи, згодом виявляються здібності, технічні чи функціональні навички, в яких фахівець перевищує інших, внаслідок чого він відчуває себе, у нього відбувається ідентифікація експертом зі змістом виконуваної роботи. Спостерігається схильність до участі в постановці організаційних цілей, після встановлення мети з'являється прагнення одержати необмежені ресурси й можливості для ретельного виконання поставлених завдань Ставлення до професійного росту визначається переважно вертикальною кар'єрою.
Якір «служіння»	Людина з такою орієнтацією прагне продовжувати роботу в одному напрямі, навіть у випадках, коли їй доводиться змінювати місце роботи. Можлива ідентифікація із сильною організацією чи професією.
Якір виклику	Людина зорієнтована на те, щоб «кидати виклик». Професійна ситуація розглядається з позиції «виграв – програв», і тому процес боротьби більш важливий, ніж конкретна сфера діяльності й кваліфікація. Можливі проблеми керування такими людьми, що стосуються мотивації й розвитку. Ці люди високо мотивовані самі і можуть бути лояльні до організації, що надає їм адекватні можливості. У той же час змагальна потреба може створювати емоційні труднощі для навколишніх.

З точки зору дослідника з проблем розумового виховання майбутніх військових фахівців Є. Варнавських, рефлексивність (критичність) мислення курсанта ВВНЗ характеризується: 1) незалежністю оцінних суджень про характеристики засобів озброєння, військової техніки та процеси й явища в них; 2) здатністю користуватися об'єктивними критеріями в оцінці зазначених процесів і явищ; 3) умінням знаходити причини своїх помилок і невдач в оцінці явищ і процесів у професійній діяльності; 4) самооцінкою ефективності своєї інженерної діяльності; 5) здатністю формулювати власні оцінні судження [18].

Регулятивно-моральний аспект особистісної рефлексії означає її соціальну спрямованість, що виражається в умінні конструктивно обговорювати проблему, чіткому викладенні власних думок і точок зору, аргументованому доведенні права на існування своєї позиції, уважному та толерантному ставленні до думок партнерів, урахуванні їхньої позиції.

Зазначимо, що спонукання курсантів (студентів, слухачів) до рефлексії власної та партнерської діяльності, а також комунікативної рефлексії (проблемні, провокаційні лекції, аналіз ситуацій, виконання завдань рефлексивного характеру тощо) забезпечують переведення навчуваних у позицію суб'єктів фахової освіти, особистісного та професійного розвитку.

Висновки і перспективи. Тож акмеологічний підхід до проблеми формування освітнього середовища вищих військових навчальних закладів авіаційного профілю сприяє впровадженню ідей гуманізації освіти, орієнтації особистості на постійний саморозвиток і просування до вершин особистісного та професійного розвитку, тобто сприяє формуванню акме-особистості майбутнього військового фахівця.

Акме-особистість охарактеризована нами як така особистість, що має потребу в саморозвитку, реалізації свого творчого потенціалу та усвідомлення себе суб'єктом можливих самозмін на краще. У структурі акме-особистості виокремлено мотиваційний, акціональний, рефлексивний компоненти.

Перспективним, на наш погляд, є вивчення гендерних аспектів окресленої проблеми щодо з'ясування специфіки особистісного та військово-професійного становлення, зростання та просування «по службі» осіб жіночої та чоловічої статі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кротюк В. Т. Системні підходи до адаптації військовослужбовців до служби в Збройних Сил України у структурі вивчення соціально-психологічних наук у Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К. Д. Ушинського / В. Т. Кротюк // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса : ПДПУ, 1997. – С. 238–243.

2. Афанасенко В. С. Військово-професійне спілкування : навчальний посібник / В. С. Афанасенко, С. В. Залкін, В. Т. Ноздрін, Г. В. Попова та ін. – Х. : Харківський військовий університет, 2002. – 391 с.
3. Капля А. М. Особистісно-діяльнісна основа соціалізації курсанта вищого навчального закладу МНС України / А. М. Капля // Вісник Черкаського національного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 123. – С. 61–66.
4. Ягупов В. В. Військово-соціальне середовище та його функції / В. В. Ягупов // Військова освіта : збірник наукових праць. – К., 2006. – С. 3–13.
5. Левченко С. М. Особистісно орієнтоване виховання майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Левченко Сергій Миколайович ; Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – 20 с.
6. Каленський А. А. Застосування сучасних інформаційних технологій у процесі вивчення тактичних дисциплін курсантами вищих військових навчальних закладів : дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Каленський Андрій Анатолійович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Військовий ін-т. – К., 2005. – 215 с.
7. Буряк В. Методологічний аспект побудови навчального процесу / В. Буряк // Вища школа. – 2007. – № 1. – С. 10–19.
8. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании / Ю. С. Мануйлов // Педагогика. – 2000. – № 7. – С. 36–41.
9. Орел В. В. Проблеми взаємодії особистості й соціального середовища / В. В. Орел // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: матеріали п'ятих Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2007. – С. 220–222.
10. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації вчителя (акмеологічний аспект) / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 443 с.
11. Дуб Е. П. Самовдосконалення майбутнього офіцера та методика його здійснення: навчально-методичний посібник / Е. П. Дуб, В. Д. Кислий, В. І. Пасічник, Ю. М. Ширококов. – Х. : ХУПС, 2006. – 72 с.
12. Деркач А. А. Акмеологія : [учеб. пособие] / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
13. Ганжа О. Роль навчально-виховного середовища вищого навчального закладу в процесі формування соціально-професійної зрілості майбутнього вчителя історії / О. Ганжа // Наукові записки. – Вип. 93. – Серія : Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 39–44.
14. Радул В. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник /

- В. В. Радул, Я. В. Галета. – Кіровоград : ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2010. – 182 с.
15. Олійник Л. В. Мотивація досягнення як умова підвищення ефективності процесу учіння майбутніх магістрів військового університету / Л. В. Олійник // Вісник Житомирського державного університету : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 55. – С. 79–83.
 16. Писаренко Ю. Э. Формирование военно-профессиональной мотивации курсантов летных училищ : влияние практического опыта первоначальной летной подготовки / Ю. Э. Писаренко // Труды Международной Академии проблем Человека в авиации и космонавтике. – 2013. – С. 89–100.
 17. Акмеологія з основами психології кар'єри : навчальний посібник / Укл. О. М. Гавалешко, В. В. Пасніченко, Т. А. Кривко. – Чернівці : Рута, 2004. – 84 с.
 18. Варнавских Е. А. Критерии творческой активности курсанта военного вуза / Е. А. Варнавских // Военная мысль. – 2003. – № 3. – С. 56–58.